

Vähemmistöjen ryhmäoikeudet naisten näkökulmasta

KAIIJA ROSSI

Johdanto: Monikulttuurisuus liberaaleissa yhteiskunnissa

Monikulttuurisuuden käsitteellä voidaan viitata monenlaisiin asioihin.* Deskriptiivisessä merkityksessä sillä kuvataan asiointilaa, joka vallitsee maailmassa; maailmassa on tosiasiasa monia erilaisia kulttuureja eli ryhmiä, jotka muodostuvat yksilöistä ja jotka jakavat saman ajallispaikallisen käytäntö- ja arvojakumon. Kulttuurilla tarkoitetaan siis jonkun yksilöistä muodostuvan yhteisön jäsenten historiallista, paikantunutta ja jaettua ymmärrystä hyvästä elämästä sekä tavoista, joilla siihen tulee pyrkiä. Jaettu ymmärrys tulee kuitenkin käsittää löyhästi, sillä jokainen kulttuuriryhmän jäsen tulkitsee ja ilmaisee kulttuuriaan yksilönä ja kulttuurin merkitykset muotoutuvat heille henkilökohtaisten sosiaalisten sitoumusten kautta.

Nykyisin eri kulttuuriryhmät ovat yhä useammin osa yhtä ja samaa yhteiskuntaa tai valtiota. Samassa yhteiskunnassa toimivien ryhmien välillä voi olla sekä hyvin hienovaraisia näkemys- ja käytäntöeroja että radikaalisti toisistaan poikkeavia näkemyksiä. Ristiriidat ryhmien välillä ovat tavallisia, eikä niiden ratkaiseminen ole ollut helppoa.

* Artikkelin perustuu Vähemmistövaltuutetun ja PYYVI:n 26.2.2003 Helsingissä järjestämään Vähemmistöoikeudet monikulttuuristuvassa Suomessa -yleisseminaarissa pitämäni esitelmään. Haluan kiittää Maija Setälää, Juha Räikkää, Helena Siipeä, Veikko Launista, Krister Talvista sekä seminaariin osallistuneita esitelmäni kommentoijia rakentavasta keskustelusta.

Monikulttuurisuus asiointilana eli kulttuurinen moninaisuus on kieltämätön tosiasia.

Filosofinen monikulttuurisuuskeskustelu tutkii niin sanottua normatiivista monikulttuurisuutta eli ajatusta, jonka mukaan monikulttuurisuus on toivottava tai tavoiteltava asiointitila. Normatiivisesti määriteltynä monikulttuurisuuden olemassaolo nähdään arvokkaana. Yhteiskuntafilosofiassa monikulttuurisuuskeskustelu seuraa perinteistä oikeudenmukaisen yhteiskunnan teoretisointia. Liberaalit yksilölähtöiset sekä kommunitaristiset yhteisölähtöiset oikeudenmukaisuuskäsitykset kohtaavat monikulttuurisuusajattelun kentässä. Sekä tutkimus että ajattelu kohdistuvat kulttuurisesta moninaisuudesta seuraviin moraalialia ja oikeudenmukaisuutta koskeviin kysymyksiin. (Ks. esim. Kymlicka 1989.) Koska filosofinen keskustelu on luonteeltaan teoreettista sekä perimmiltään totuuteen pyrkivää, sitä eivät sido todellisten yhteiskuntien juridiset päätökset, jotka ovat enemmän tai vähemmän sovittelun tai konsensuskseen pyrkimisen tulosta. Yhteiskuntafilosofinen tutkimus perustuukin jonkinasteiseen abstraktioon ja etäännyntymiseen todellisesta maailmasta sitä kuitenkaan unohtamatta – tasapainoiluun teoreettis-käsitteellisen sekä empiirisen todellisuuden asettamien rajoitteiden välillä.

Viimeisen parinkymmenen vuoden aikana assimilaatioon ja integraatioon pyrkivien maahanmuuttopolitiikkojen rinnalle noussut niin sanottu monikulttuurisuuspolitiikka nostaa suosiotaan muuallakin kuin siihen sitoutuneissa yhteiskunnissa kuten Kanadassa (ks. esim. Barry 2001, 292–

293). Monikulttuurisuuspolitiikalla tarkoitetaan ajattelutapaa, jonka mukaan yhteiskunta tulee järjestää kulttuurisen moninaisuuden säilyttämiseksi ja edistämiseksi. Se perustuu siis normatiiviselle monikulttuurisuuden käsitykselle ja ajaa kulttuurien rinnakkaiseloa erityisesti yhteiskuntien sisäisen järjestäytymisen muotona. Vaikka tällaisen politiikan kannatus onkin suurinta akateemisten tutkijoiden keskuudessa, lähes kaikissa nykyisissä yhteiskunnissa monikulttuurisuuspolitiikan haaste nousee esiin niin kansalaiskeskustelussa kuin lainsäädäntöä ja oikeuskäytäntöä koskevissä asioissa.

Monikulttuurisuuspolitiikka voidaan karkeasti jakaa kahteen eri muotoon, joista ensimmäinen, vahvempi muoto tukee kulttuuriryhmien ainakin jonkinasteista autonomiaa ja toinen, heikompi taas puoltaa ryhmien erioikeuksia, joiden avulla kulttuurin jatkuvuus voidaan turvata (Shachar 2001, 28–30). Erioukudet voivat olla vapautuksia muita yhteiskunnan jäseniä koskevista laeista, kuten 1976 annettu laki brittisikhien oikeudesta ajaa moottoripyörää ilman kypärää. Ne voivat myös olla lisäoikeuksia, kuten oikeus omalla kielellä annettavaan opetukseen, jota sovelletaan muun muassa Suomessa. Jotkut erioikeuksista ovat sellaisia, ettei niiden hyväksyminen aina vaikuta itsestäänselvästi oikeudenmukaiselta, kuten romanilasten oikeus käydä vähemmän koulua kuin muiden lasten tai joidenkin uskonnollisten vähemmistöjen oikeus eläinten rituaaliteurastuksiin.

Maahanmuuttajat ovat yleensä järjestelmällisesti huonommassa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa kuin valtaväestö. Kulttuurin jatkuvuuden turvaaminen ryhmäoikeuksien avulla vahvistavan maahanmuuttajavähemmistöjen asemaa sekä edistävän muutosta tasa-arvoisempaan ja suvaitsevaisempaan yhteiskuntaan. Argumentin mukaan erityiskohtelun tarjoamisesta kieltäytyminen tietyissä tilanteissa on tasa-arvoisen kohtelun vastaista. Samanlaisen kohtelun erilainen vaikutus eri yksilöihin on tärkeä huomio, mutta tulee huomata, että kaikki lainsäädäntö rajoittaa joidenkin yksilöiden intressejä enemmän kuin muiden eikä erilainen vaikutus ole aina epäoikeudenmukaisuuden merkki. Yksinkertainen esimerkki on raiskaamisen kieltävä lainsäädäntö, joka vaikuttaa hyvin rajoittavasti raiskausaikeisten yksilöiden intressiin toimia haluamallaan tavalla, mutta joka kuitenkin suojelee toisten yksilöiden intressiä ruumiilliseen koskemattomuuteen. (Barry 2001, 34.)

Tässä kirjoituksessa haluan tarkastella erityisesti illiberaalien ryhmien – eli sellaisten ryhmien, jotka kohtelevat jäseniään avoimesti eriarvoisina – vaatimiin ryhmäsidonnaisiin oikeuksiin liittyviä kysymyksiä. Näillä oikeuksilla haetaan yksilöoikeuksien kanssa ristiriitaisilta vaikuttaville käytännöille tukea ja tunnustusta länsimaissa, joka perustellaan kulttuurisen erityisyyden ja identiteetin säilyttämisellä (Kymlicka 1989, 5, 233; ks. myös Shachar 2001, 2). Will Kymlickan mukaan kulttuuri-identiteetti mahdollistaa yksilölle merkityksellisten valintojen tekemisen (Kymlicka 1995, 84). Liberaali suvaitsevaisuuden ideaali ja ajatus yksilön oikeudesta elää valitsemansa hyväkäsitetyksen mukaan tukevatkin erilaisten kulttuurin harjoittamiseen liittyvien käytäntöjen sallimista (Kukathas 1995, 231).

Haluan huomauttaa ongelmista, jotka seuraavat liberaalista jaottelusta yksityiseen ja julkiseen sekä illiberaalin perhelain yhdistämisestä. Mielestäni monikulttuurisuuspolitiikka perustuu kestävämmään päättelyketjuun sekä vääristyneeseen kuvaan kulttuurista ja kulttuuri-identiteetistä. Kulttuurin säilyttämiseen tähtäävien ryhmäsidonnaisten oikeuksien jakaminen johtaa kulttuurin keinotekoiseen jähmettämiseen, ja ne saattavat vaarantaa ryhmässä perinteisesti huonommassa asemassa olevien asemaa. Tasa-arvoisemman, moniarvoisen ja kulttuurisesti mahdollisimman sensitiivisen yhteiskunnan saavuttaminen tapahtuu yksilöoikeuksien sekä demokraattisen päätöksenteon mahdollistamisen kautta, ei kulttuurin suojelemiseen pyrkimisen kautta. Tämä edellyttää yksityisen ja julkisen välisen erottelun kyseenalaistamista sekä muutosvalmiutta ja yhteistyökykyä erityisesti valtaväestöltä.

Monikulttuurisuuspolitiikan perusta

Monikulttuurisuuspolitiikkaa perustellaan yleensä kolmen lähtökohta-ajatuksen pohjalta. Ensinnäkin taustalla on havaittava tosiasia kulttuuritraditioiden monimuotoisuudesta. Toisena ajatuksena on käsitys erilaisten arvojärjestelmien yhtäläisestä arvosta. Kolmanneksi monikulttuurisuuspolitiikka perustuu suvaitsevaisuuden ja yhtäläisen tunnustamisen ihanteille. (Barry 2001, 124, 132; ks. myös Kukathas 1995, 246–247.)

Nämä kolme ajatusta ovat suhteessa toisiinsa siten, että kulttuuritraditioiden monimuotoisuudesta katsotaan seuraavan moraaliarvojen samanarvoisuus, josta katsotaan seuraavan suvaitsevaisuuden

vaatimus. Maailmassa on useita erilaisia kulttuurisetäisiä ryhmiä, joilla on erilaiset hyväksytykset eli tavat, uskomukset ja arvot. Ryhmien jäsenten eettiset periaatteet saavat arvonsa ryhmän hyväksynnästä. Tästä ajatellaan seuraavan, ettei ryhmien hyväksytyksiä voi järjestää hierarkkisesti eli väittää, että toisten arvot ovat oikeampia kuin muiden. Emme siis voi tietää kuka on oikeassa ja niinpä ajattelemme, että kaikki ovat yhtä oikeassa. Tästä taas katsotaan seuraavan vaatimus, että eri ryhmien arvoja ja perinteitä tulee suvaita ja tunnustaa niiden yhtäläinen olemassaolon oikeus. Muiden muassa Chandran Kukathasin mukaan liberaalin suvaitsevaisuuden ideaalin ehdoton kunnioittaminen seuraa siitä, että eri kulttuuriyhteisöillä on erilaiset näkemykset siitä, mitä yksilöille kuuluu ja mihin he ovat oikeutettuja. Usein näissä näkemyksissä esimerkiksi liberaalin oikeudenmukaisuuskäsityksen korostamia vapautta ja tasa-arvoa ei pidetä ollenkaan arvokkaina. (Kukathas 1995, 251.)

Ajatuskolmikko on kiinnostavalla tavalla jännitteinen. Lisäksi päättelyketju näyttää virheelliseltä. Ensinnäkin moniarvoisuuden havainnosta *ei* seuraa moraalista relativismia. Aivan yhtäläillä moniarvoisuudesta voitaisiin katsoa seuraavan se, että toiset ovat oikeassa ja toiset väärässä. Kuitenkaan kumpikaan päättely ei ole pätevä. Virhepäätelmä tunnetaan brittiläisfilosofi David Humen (1711–1776) esittämän argumentin pohjalta nimettynä Humen giljotiinina. Sen mukaan päättely tosiasiaväitteistä arvoväitteisiin, on epäpätevä. Siitä, mitä näemme, ei siis seuraa arvoja koskevaa väitettä.

Moraalinen relativismi on lisäksi ongelmallinen. Siitä, ettemme tiedä, kuka on oikeassa, ei ole välttämätöntä päätellä, että kaikki ovat yhtä oikeassa tai väärässä. Siitä ei myöskään ole välttämätöntä päätellä nihilististä lopputulosta, ettei oikeaa ja väärää ole edes olemassa, vaan että ihmisten moraaliset vakaumukset ovat vain mielipiteitä. Kuitenkin moraaliseen relativismiin tukeutuminen vaikuttaa keskeiseltä monikulttuurisuuspolitiikan puolustajilla (Barry 2001, 280).

Kenties vakuuttavin argumentti moraalisen relativismin hylkäämisen puolesta on osoittaa päättelyketjun toisen vaiheen virheellisyys. Suvaitsevaisuuden arvostaminen tai yhtäläinen tunnustaminen eivät ole moraalisen relativismin kanssa yhteensopivia: suvaitsemisen vaatimus on moraalinen velvoite, ja jos kaikki ovat tosiasiaa yhtä oikeassa, ei ketään voi vaatia suvaitsemaan yhtään mitään.

Todellisuudessa suvaitsevaisuus velvollisuutena on normi, jolla pyritään mahdollistamaan moraalisen yksilön mahdollisuus valita erilaisten hyväksytysten välillä se, joka hänestä tuntuu oikeimmalta. Suvaitsevaisuus ei siis ole yhteensopiva relativismin kanssa; suvaitsevaisuus on universalismia. Se on itsessään jo voimakas moraalinen kannanotto.

Näiden kolmen ajatuksen välisen päättelyn virheelliseksi osoittaminen ei kuitenkaan vie pois sitä tosiasiaa, ettemme edelleenkään voi tietää, keiden määritelmä hyvästä elämästä on paras tai oikea. Eikä tällaista tulosta välttämättä edes tarvitse saavuttaa. Meillä ole varmaa tietoa siitä, kuka on oikeassa hyvän elämän määritelmän suhteen. Kenelläkään ei voida sanoa olevan hallussaan viimeistä, lopullista totuutta hyvästä tai oikeasta. Kuitenkin näyttää siltä, että vaikka voisimmekin määrittellä yleismaailmallisia moraalisääntöjä ja -velvotteita, ne jättävät silti runsaasti muuntelunvaraa hyvän elämän määritelmille. Hyvä elämä toiselle voi poiketa suuresti toisen yksilön tai ryhmän hyvän elämän käsityksestä. Siksi relativismiin sitoutuminen kannattaa unohtaa, sillä universalismin luomat uhkakuvat ovat varsin pienet. Yksilölle jää edelleen varsin laaja joukko hyvän elämän käsityksiä, joista valita ja joiden mukaan elää. (Ks. Mulhall ja Swift 1992, 16–17; Kymlicka 1989, 48–49.)

Kulttuuriset käytännöt, identiteetti ja ryhmäsidonnaiset oikeudet

Maailmassa on monia hyvin erilaisia kulttuureiksi kutsumiamme ajallispaikallisia ja poliittis-taloudellisia jatkumoa. Niiden jäsenillä on oma käsityksensä moraalisesti oikeasta toiminnasta, hyvästä elämästä sekä käytännöistä, joiden kautta hyvää elämää eletään ja tavoitellaan. Huomionarvoista kuitenkin on, etteivät nämä käsitykset ja käytännöt ole stabiileja, vaan ne muuttuvat käytännön tarpeiden sanelemana. Ne seuraavat ryhmien jäsenten muuttuvia tarpeita, joihin vaikuttavat ympäristön, taloudellisen ja poliittisen todellisuuden muutokset sekä teknologinen kehitys tai sen ulkopuolelle jääminen. Myös selkeä ulkoinen uhka, kuten vaino ja sorto, muuttavat käsityksiä ja käytäntöjä. Keskeinen vaikuttava tekijä on vuorovaikutus muiden ryhmien ja yksilöiden välillä. Tällaiset muutokset koskevat kaikkia maailman kulttuureja.

Käytännöt, traditiot ja uskomukset rakentavat merkittävällä tavalla ihmisen identiteettiä. Ihmis-

elämän jatkumossa yksilö on perustavassa yhteydessä erilaisiin ryhmiin, jotka osin muotoilevat hänen identiteettinsä eli hänen käsityksensä itsestään, hänen käsityksensä hyvästä sekä ymmärryksensä elämästä. Suurin osa näistä ryhmistä on sen kaltaisia, ettei niiden jäsenenä olemista voi pitää valinnan tuloksena eikä vapaaehtoisena, vaan se on synnynnäinen, olennainen ja lähtökohtainen osa yksilön minuutta. Ryhmän jäsenyyttä ei siis valita kerhojäsenyyden kaltaisesti, vaan sen määrittely perustuu ryhmän sisäisille kriteereille, jotka seuraavat usein jo syntymästä. (Kymlicka 1989, 135–136; Okin 2002, 222, 229; Shachar 2001, 49. Ks. myös Kukathas 1995, 238.)

On kuitenkin harhaanjohtavaa ajatella, että ryhmien luoma viitekehys yksilön ymmärrykselle identiteetistään sekä hyvästä elämästä olisi jollakin perustavalla tavalla sitova. Vaikka ryhmäjäsenyyden tarjoaa viitekehysten elämälle, yksilö pystyy kritisoimaan käytäntöjä ja uskomuksia, joiden mukaan yhteisö tai ryhmä elää. Hän kykenee myös kyseenalaistamaan vallitsevaa viitekehystä ja sen rajoja ilman, että hänen ajatellaan olevan läpinäkyvä ja löydettävissä kulttuurinsa tuotteena. (Kymlicka 1989, 65–66, 68–69; ks. myös Butler 1990, 16–17). Ajatukselle, että kulttuuri-identiteetti olisi jollakin tavalla perustavanlaatuisen identiteetti, löytyy maailmanhistoriasta paljon vastakkaista todistusaineistoa. Sukupuolen ja biologian välisen kytköksen rikkomiseen pyrkiminen sekä yhteiskuntaluokkien ja rotujen determinoivan luonteen purkamisen ovat molemmat esimerkkejä, joissa kulttuuriperinteen sanelemia käsityksiä on haastettu ja muutettu. Yksilön identiteetti ei siis ole ennalta määritelty, pysyvä tai muuttumaton eikä se ole palautettavissa esimerkiksi kulttuurille annettuihin määritteleviin piirteisiin, vaan se on joustava ja moniulotteinen tapa toimia ja ymmärtää toimijuutta erilaisissa sosiaalisissa verkostoissa (Butler 1990, 25, 141; Mouffe 1992, 372).

Monikulttuurisuuspolitiikan kannattajien mukaan ryhmäsidonnaisilla oikeuksilla pyritään turvaamaan vähemmistökulttuurin perinteisen elämäntavan jatkuminen valtakulttuurin rinnalla. Niillä pyritään varmistamaan, että vähemmistöillä on mahdollisuus elää oman hyvän elämän käsityksensä mukaisesti, ja suojataan yhteisöä ulkoisilta muutospaineilta. Ryhmäoikeudet toimivat siis yksilön identiteetin suojana. Liberaalisti määritellynä kysymys on pohjimmiltaan ihmisten vapaiden valintojen kunnioituksesta.

Ryhmien käytännöt, joilla pyritään erottelemaan ryhmien jäseniä toisistaan, ovat kuitenkin ongelmallisia. Usein kyseessä on hierarkkinen järjestys, jossa erityisesti naisten alue määritellään selkeitä rajoja asettamalla. Ongelma ei tietenkään ole vain systemaattista ja avointa, länsimaisesta poikkeavaa eriarvoisuutta ajavien ryhmien: myös liberaalit länsimaat erottelevat erilaisia ryhmiä toisistaan ja asettavat niitä hierarkisiin järjestyksiin. Liberaali erottelu julkiseen ja yksityiseen elämänalueeseen yhdistettynä monikulttuurisuusajatteluun aiheuttaakin erityisiä ongelmia juuri länsimaissa. Jaottelun tarkoituksena on ollut pyhittää yksityisen alue sellaiseksi, jolle yhteiskunta ei saa puuttua, koska liberalismi oli alkujaan teoria yhteiskunnan ja yksilön välisestä suhteesta. Julkisen alueella toimija on yksilö, mutta yksityisen alueella liberaalin teorian toimijaksi määritellään yksilön sijaan perhe. Tätä erottelua on kritisoitu pitkään feministisessä keskustelussa, sillä yksityisen alueen sulkeminen yksilönoikeuksien piiristä on perinteisesti tarkoittanut erityisesti naisten sulkeamista täysivaltaisten oikeudellisten yksilöiden joukosta (Lloyd 2000, 118–119, 140).

Liberaaleille ideaaleille perustuvissa yhteiskunnissa ryhmäoikeuksia myönnetään helpommin sellaisten käytäntöjen tueksi, jotka koskevat yksityisen aluetta: avioliittoa, vaatetusta, kasvatusta ja koulutusta. Ajatellaan, ettei yksityisen alueelle tule puuttua. Yksityisen alueella yksilöt tekevät valintoja, jotka ovat liberalismiin periaatteiden koskemattomissa (Kukathas 1995, 238). Ryhmäoikeuksien epätoivottavilla seurauksilla en tietenkään tarkoita yksilöiden valitsemia käytäntöjä, kuten huivin käyttöä, akateemisesta kouluttautumisesta kieltäytymistä tai kotiäitiyden valitsemista, itsessään. Huoli seuraa siitä, että yksityisen alueelle annettavat erioikeudet koskettavat erityisesti naisia ja tyttöjä, joiden elämänpiiri keskittyy juuri yksityisen alueelle. Ongelmana ovat erityisesti kouluttautumisesta koskevat rajoitukset, avioliitto ja -erokäytännöt sekä perintökysymykset, joissa monet vähemmistöryhmät haluaisivat noudattaa niin sanottua ”perhelakia” (Okin 1999, 12–13). Joissakin monikulttuurisuusajattelua soveltavissa maissa, kuten Kanadassa, perhelakien soveltaminen onkin sallittu vähemmistöille.

Konkreettisesti kuvattuna yksityisen alueen ryhmäoikeudet saattavat johtaa käytännössä päinvastaiseen tulokseen kuin monikulttuurisuuspolitiikan puolustajat ajattelevat niiden johtavan. Kun tyttö-

jen kouluttautumismahdollisuudet rajataan, avioliiton solmimiskäytäntöjä lasketaan ja erokäytännöt ja perintöjärjestelmät suosivat miehiä, ei naisten kohdalla voida enää puhua oman kulttuuriperinteen jatkamisen valitsemisesta. Naisen autonomiseen toimintaan tarvittavien käytännön kykyjen kehittyminen muodostuu ongelmalliseksi (Okin 2002, 216–218; Shachar 2001, 67). Tilanteessa, jossa nainen tuntee tyytymättömyyttä omaan asemaansa tai kokee esimerkiksi terveystensä olevan uhattuna, perhelakia tukevat ryhmäoikeudet saattavat toimia suoraan naisten vahingoittaen. Joskus käytäntöjä on puolustettu vetoamalla siihen, että nainen voi aina jättää ryhmänsä (mm. Kukathas 1995, 238). Käytännössä monille naisille ei välttämättä pääse kehittymään käsitystä itsestä autonomisena toimijana, jolle lähteminen olisi todellinen mahdollisuus. Toisaalta niiden kohdalla, jotka ottavat riskin ja tuntevat pystyvänsä lähtemään, lähtemisen hinta on usein kohtuuton, esimerkiksi lasten menettäminen.¹ Lisäksi ajatus siitä, että ryhmän kanssa erimielisten tulee lähteä sen sijaan, että he pyrkisivät muuttamaan ryhmän käytäntöjä, vaikuttaa melko vahvalta vaatimukselta.

On tietenkin totta, että länsimaisesta näkökulmasta alistetuilta tai sorretuilta vaikuttavilla ryhmien jäsenillä on monimuotoisia vaikutusmahdollisuuksia ryhmän käytäntöihin; monet yksityisen alueelle elämänsä rajoittaneet naiset nauttivat suurta arvostusta ja valtaa omassa piirissään ja yhteisöissään, eivätkä he koe asemaansa lainkaan ongelmalliseksi. Tulee kuitenkin ottaa huomioon, että liberaalissa yhteiskunnissa vaikutusmahdollisuudet ovat varsin tarkkaan rajattu julkisen alueelle ja ettei vähemmistöjen sisäisille perinteisille vaikutuskanaville jää tilaa. Ryhmäsidonnaisten oikeuksien puolustaminen sen nimessä, että ne mahdollistavat oman hyväksytyksen mukaisen elämän, muodostuu helposti vain ryhmien miehiä tai hallitsevassa asemassa olevia koskevaksi.

Ryhmäoikeudet kulttuurin jähmettäjinä

Kulttuurin ja kulttuuri-identiteetin suojaamiseen pyrkiminen on kaunis ajatus. On kuitenkin yksin-

kertaistavaa ajatella, että kulttuuri tai siihen liitoksissa oleva identiteetti olisi läpinäkyvästi tunnistettavissa, määriteltävissä ja siten erilaisin oikeuksin suojattavissa. Monikulttuurisuuspolitiikan ajama käsitys kulttuurista ja sen määrittelemästä identiteetistä onkin hyvin yksinkertaistava ja perustuu ajatukseen kulttuurinmäärittelystä ilman normatiivisia kannanottoja (ks. esim. Bhabha 1999, 81). Jos yksinkertainen me–muut -jaottelu, jossa ei-länsimaiset kulttuurit leimataan takapajuisiksi ja länsimaiset edistyneiksi, on stereotyyppinen, niin samoin toimii ajatus, ettei kulttuurikäytäntöjä voi arvioida muualta kuin kulttuurin sisältä käsin. Yksinkertaistusten välttämiseksi tulee kulttuurien määrittelyssä olla erityisen sensitiivinen, jotta liialliselta redusoinnilta² voitaisiin välttyä.

Kulttuurit kehittyvät, ellei niiden kehitystä ja muutosta erityisin toimin pysäytetä. On kaiketi loukkaavaa ajatella, että samalla, kun pohjoismaisissa on tapahtunut suuria muutoksia tapa- ja moraalisisessa kulttuurissa sekä käytännöissä, muualla maailmassa, esimerkiksi itäisessä Afrikassa, muutoksia ei olisi tapahtunut. Jokainen maailman kulttuuriperinne elää jäsentensä mukana ja kehittyi eri suuntiin. Vaihtelua ajattelutavoissa sukupolvien välillä huomioidaan kaikkialla maailmassa. Muutokseen ja vaihteluun vaikuttaa ehkä eniten juuri kulttuuriympäristö, joka globalisoituvassa maailmassa on yhdenmukaistuva. (Bhabha 1999, 81–82; ks. myös Tamir 1999, 51.)

Kun yksilö tai ryhmä vaihtaa asuinpaikkaansa ja asettuu toiseen maailmankolkkaan, heidän elämässään tapahtuu väistämätön murros. Erilainen fyysinen ympäristö, erilainen tapakulttuuri, ruumiinkieli ja niin edelleen ovat asioita, jotka keskeyttävät kenties yhtenäiseltä tuntuneen elämää ohjanneen koodiston. Muuton mukana tuodaan henkilökohtaiset muistot ja yksilöiden välisen kommunikaation tavat ja koodit; mukaan mahtuvat vain valikoidut osat kulttuuria ja käytäntöjä.

Samanaikainen, joskin huomattavasti vähäisempi murros, tapahtuu kulttuurissa, jonka osaksi maahanmuuttajat asettuvat. Uuden ryhmän mukanaan tuomat käytännöt sekä muun muassa tavat viestiä muuttavat valtaryhmää ja erityisesti sen suhdetta itseensä. Erottavat piirteet toimivat kritiikin tavoin ja tekevät näkyviksi ennen itsestään sel-

¹ Traaginen esimerkki lähtemisoikeuttaan käyttäneestä naisesta oli uppsalalainen Fadime Sahindal, joka murhattiin ryhmän käytäntöjen rikkomisen vuoksi. Ryhmäjäsenyydestä luopumisen ehtona näyttäisikin olevan myös ryhmän tunnustuksen vaatimus.

² Liiallisen redusoinnin välttäminen on kaiketi realistinen pyrkimys, sillä määritelmillä on taipumus olla tarkastelulähtökohteisesti sitoutuneita ja reduktionistisia.

vinä pidettyjen asioiden muuntelemisen mahdollisuuden. Valtaväestön parempi asema mahdollistaa kuitenkin usein sen, että sen oikeina ja hyvinä pitämät käytännöt tarvitsevat vähemmän perusteita noudattamiselleen kuin vähemmistön käytännöt. Erot toimivat kulttuurien välillä peileinä, jotka paljastavat ja muuttavat katsetta omaan itseän.

Murrostilanteessa erottavat tekijät kuitenkin helposti kulminoituvat kulttuuria keskeisesti määritteleviksi piirteiksi; kulttuurista tulee reaktiivista.³ Valtakulttuurista erottautumisesta tulee määräävä arvo, yhtymäkohtia vähätellään ja eroja korostetaan. Eroavat käytännöt nousevat ryhmän jäsenen identiteettiä keskeisesti määritteleviksi piirteiksi, joiden muuttamiseen tai muokkaamiseen pyrkiminen tulkitaan vihamielisyydeksi ryhmän jatkuvuudelle. Perinteisten lakien ja normien tiukasta noudattamisesta tulee keskeinen osa ryhmän selviytymiskamppailua ulkoisia muospaineita vastaan. (Shachar 2001, 35.)

Syitä kulttuurin reaktiiviseksi muuttumiselle on varmasti useita: rasismi, syrjintä ja ennakkoluulot estävät monien maahanmuuttajien osallistumisen arkipäivää kannatteleviin toimiin, kuten uskonnonharjoittamiseen, työn- ja päätöstentekoon. Kun yhteiskunnan jäsenenä toimiminen ei ole mahdollista, haetaan oikeutus olemassaololle muuta kautta. Erottautumisen kautta huono asema ja epäoikeudenmukaisuus voidaan selittää ja palauttaa perustavaksi ja ylittämättömäksi ongelmaksi. Reaktiivisuutta voitaisiin pitää eräänlaisena yksilön tai ryhmän puolustusmekanismina. Ryhmäsidonnaiset oikeudet toimivat erottavien käytäntöjen ja elämäntavan legitimoijina. Se, ovatko nämä käytännöt kulttuurin tai vähemmistöryhmän identiteetin säilyttämisen kannalta olennaisia, ei aina ole itsestäänselvä. Esimerkkinä voisi pitää vaikkapa tyttöjen oikeutta päättää itse avioliitostaan.

Kysymys, johon ryhmäoikeuksien kannattajien tulisikin vastata, on se, miksi kulttuurin kehittyminen ja muutos tulisi pysäyttää silloin, kun sen edustajat siirtyvät toiseen ympäristöön? Ajatus

näyttäisi tukevan näkemystä, ettei ympäristöllä tai sen asettamalla rajoitteilla olisi merkitystä kulttuurin muuttumiseen. Kuitenkin monet kulttuuriset käytännöt ovat palautettu juuri ympäristön asettamiin vaatimuksiin. Arkipäiväinen esimerkki on tietynlainen ruoan käsittely eri kulttuureissa eri puolilla maailmaa: tulisilla mausteilla on parannettu ruoan säilyvyyttä lämpimillä alueilla, kun taas pohjoisessa on suosittu vahvaa suolausta ja kivi-vaamista.

Ryhmäoikeuksilla on se kielteinen sivuvaikutus, että niiden avulla voidaan pysäyttää jokaiseen kulttuuriin olennaisesti kuuluva kehitys ja reagoiti väistämättä muuttuvaan ympäristöön tiettyyn ryhmään lukeutuvien ihmisten kohdalla. Voitaisiin ajatella, että monet erioikeuksien ja vapautusten vaatimukset ovat suoraa seurausta reaktiiviseksi muuttuneesta kulttuurista eli erojen nostamisesta kulttuuria määritteleviksi piirteiksi. Monikulttuurisuusajattelu toistaa romanttista ideaa ”aidosta ja oikeasta” kulttuurista, joka säilyy ulkoisten paineiden alla.⁴ Tosiasiassa ”aidoksi ja oikeaksi” julistetut kulttuurikuvaukset ovat normatiivisten kriteerien avulla valittuja satunnaishetkiä kulttuurien kehittymisen jatkumoissa. Reaktiivinen kulttuurikuva voi saada aikaan sen, että ryhmän sisäiset valtasuhteet vahvistuvat ja kulttuurikuvauksesta tulee keinotekoisesti stabiili. Tällöin ”aidosta” ja ”oikeasta” kulttuurin ilmaisutavasta käy vain ryhmän sisäisessä hierarkiassa korkealla olevien määrittelemä tapa. (Shachar 2001, 36; Okin 1999, 24; Tamir 1999, 48–49.)

Naisten kannalta ikävää on se, että usein kulttuurille olennaisten piirteiden määrittelijät ovat miehiä, joiden reaktiivinen kulttuurinkuvaus palautuu helposti naisten asemaan ryhmän sisällä: meidän kulttuurimme on sama asia kuin ”meidän naistenme siveys, kuuliaisuus” ja niin edelleen (Shachar 2001, 36; Okin 1999, 16). Kulttuuri-identiteetin muodostumisen keskeiseksi tekijäksi tulee erojen korostaminen. Kuvausta vastustavat tai muutosta hakevat leimataan pettureiksi, vääräuskoisiksi ja rappiollisiksi (Shachar 2001, 36; Tamir 1999, 48). Kulttuuri jäädytetään tilaan, joka määritellään murrostilanteessa, eikä sen jäsenille

³ Reaktiivinen kulturismi -käsite löytyy Ayelet Shacharin teoksesta *Multicultural Jurisdictions* (2001). Shacharin mukaan reaktiivisuus seuraa assimiloitopyrkimyksistä. Näen reaktiivisuuden kuitenkin laajempänä ongelmana, joka seuraa assimilaatio- ja integraatiopyrkimysten epäonnistumisesta: yksinkertaisesti valtaväestön kyvyttömyydestä sisällyttää vähemmistö arkielämään kannatteleviin rakenteisiin, kuten työelämään. Ks. Shachar 2001, 35–37.

⁴ Tulee myös huomata, että samankaltainen romanttisen kulttuurinkuvan ylläpitäminen saattaa johtaa täysin päinvastaiseen toimintaan, kuten maahanmuuton estämiseen, rajuihin assimiloititoimiin sekä kansanmurhiin. Ks. Barry 2001, 280.

anneta mahdollisuuksia muokata sitä omista lähtökohdistaan sekä muuttuvasta ympäristöstä käsin. Keskeiseksi kysymykseksi nousee silloin kuka määrittelee ja kenelle. Ryhmäsidonnaisten oikeuksien myöntämisen haaste on määrittelijöiden tunnistamisessa.

Lopuksi: Käytännön ratkaisuehdotuksia

Ryhmäsidonnaisten oikeuksien avulla tuetaan kuvaa kulttuurista muuttumattomana ja ajallisaikallisista tekijöistä riippumattomana. Samalla etäännytään todellisista ongelmista, jotka syntyvät *enemmistön* ongelmien eli rasismien ja ennakkoluulojen tuotteina. Riittävät edellytykset maahanmuuttajille toimia yhteiskunnan jäsenenä seuraavat vasta valtaväestön muutoksesta sen sijaan, että maahanmuuttajilta vaadittaisiin täydellistä muutosta. Käytännön esimerkkinä voisi pitää edellytysten luomista uskonnon harjoittamiselle. Protestanttisen työmoraalin maissa maahanmuuttajien työllisyys tulisi turvata kenties kiintiöin, sillä maahanmuuttajien lasikatto on huolestuttavan alhaalla. Koska suomalaisen yhteiskunnan aktiivinen toiminta keskittyy työhön, vaikuttaa työ keskeiseltä yhteiskunnan jäseneksi pääsemisen alueelta. Kulttuurien esittely erilaisissa kulttuurikeskusten keskustelu- ja harrastustilaisuuksissa, vaikka onkin mukavaa ja opettavaista, ei tue tavallista elämää. Tilaisuuksiin osallistuvat ihmiset ovat kuitenkin yleensä valmiita tutustumaan ”erilaiseen” arkeen, jota maahanmuuttajat edustavat. Ruoanmaistelun ja musiikinkuuntelun jälkeen on mukava palata omaan arkeen, jossa maahanmuuttajia ei näy.

Myös päätöksentekoon osallistumisen mahdollisuudet tulisi turvata. Yksilöoikeuksien tai perustavien inhimillisten kykyjen varmistamista kaikille yhteiskunnan jäsenille voidaan pitää lähtökohtana inhimillisen elämän mahdollistumiselle (ks. myös Nussbaum 1999, 41). Maahanmuuton seurauksena sekä valtakulttuurin että vähemmistökulttuurin edustajat tarkastelevat itseään uusin silmin. Yleismaailmallisina ja itsestäänselvinä pidetyt asiat paljastuvat yksittäisiksi, satunnaisiksi ja muuttuviksi. Kuitenkaan tämän ei tarvitse merkitä keskustelun mahdottomuutta ja ryhmien eriyttämistä. Maahanmuuttajan elämässä tapahtuva muros ei häviä sillä, että hänen ympärilleen luodaan keinotekoinen maailma, joka jäljittelee hänen lähtöpaikkansa tilannetta tai pahimmillaan sen kärjistyttä muotoa. On muistettava, että valtaväestön

asenteet olennaisesti edesauttavat vähemmistön kulttuurikuvan muuttumisessa reaktiiviseksi. Interaktion estäminen ei ole ratkaisu, sillä kulttuurit ovat muuttuvia jatkumoitteja; eivät kokoelmia ennaltamääriteltyjä ja muuttumattomia rituaaleja, kansantansseja ja vaikeasti valmistettavia ruokia. Pysyvyys ja muutos ovat olennainen osa kaikkia kulttuureja, eivätkä ne ole olemassa itsenäisinä kokonaisuuksina, vaan niiden olemassaolo on keskeisesti määrittynyt rinnakkaiselon ja vuorovaikutuksen kautta. Ryhmäsidonnaisilla oikeuksilla näiden suhteiden olemassaolo palautetaan yksioikaisesti ulkoiseksi paineeksi, jonka tuloksena on vähemmistökulttuurin häviäminen. Todellisuudessa kulttuurien vuorovaikutus muuttaa molempia osapuolia, vähemmistöä ja enemmistöä. Kulttuurit eivät elä riippumattomina ympäristöistään – ne muuttuvat jäseniensä elämänmuutosten ja ympäristön mukana.

Suuri vähemmistöjen huoli vaikuttaisi olevan länsimaisen, yksilön taloudellista etua ajavan, maallisen ajattelutavan vastustaminen. Kyseessä ei kenties ole niinkään pelko kulttuurisen monimuotoisuuden häviämisestä, vaan homogenisoituvan maailmankulttuurin luonteesta. Ihmiset ovat huolissaan perinteisten sosiaalisten yhteisöjen korvautumisella yksilökeskeisellä vastuunpakenemisen kulttuurilla.

Ratkaisu tähän ei kuitenkaan ole vähemmistöjen eriyttäminen, vaan valtakulttuurin kritiikin mahdollistaminen. Monet länsimaisten demokratioiden ongelmat ovat tulleet näkyviksi vähemmistöjen perspektiivin kautta. Kehittyminen parempaan ja oikeudenmukaisempaan – ei välttämättä länsimaiseen – suuntaan on kaiketi kaikkien yhteiskuntien päämäärä, jonka mahdollistaa kritiikki ja muutos. Yksilöoikeuksien varmistaminen kaikille on liberaalien yhteiskuntien päämäärä. Sitä ei ole tavoiteltu, mutta oikeuksien saavuttamisen kautta ajatellaan moninaisten hyväksitysten mukaan elämisen mahdollistuvan. Liberalismin erotelu yksityisen ja julkisen välillä tuottaa sille ongelmia, jotka näyttävät erityisen voimakkaana naisten perinteisen elämänpiirin alueella. Monikulttuurisuusajattelu, jossa kulttuuri-identiteetin ja kulttuuriperinteen suojelemiseksi myönnetään ryhmäsidonnaisia oikeuksia, toistaa kuitenkin essentialisoivaa ja muuttumatonta kuvaa yksilöidentiteetistä sekä kulttuurista. Naisten kannalta tällainen ajattelu ja politiikka saattaa olla paitsi epätydyttävää myös hengenvaarallista.

LÄHTEET:

- Barry, Brian. 2001. *Culture and Equality*. Polity Press.
- Bhabha, Homi K. 1999. Liberalism's Sacred Cow. Teoksessa Cohen, Joshua ym. (toim.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton UP, 79–84.
- Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble*. Routledge.
- Kukathas, Chandran. 1995. Are There Any Cultural Rights? Teoksessa Kymlicka, Will (toim.), *The Rights of Minority Cultures*. Oxford UP, 228–256.
- Kymlicka, Will. 1989. *Liberalism, Community, and Culture*. Clarendon Press.
- Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford UP.
- Lloyd, Genevieve. 2000. *Miehinien järki: "Mies" ja "nainen" länsimaisessa filosofiassa*. Vastapaino.
- Mouffe, Chantal. 1992. Feminism, Citizenship and Radical Democratic Politics. Teoksessa Butler, Judith ja Joan W. Scott (toim.), *Feminists Theorize the Political*. Routledge, 369–384.
- Mulhall, Stephen ja Swift, Adam. 1992. *Liberals and Communitarians*. Blackwell.
- Nussbaum, Martha C. 1999. *Sex and Social Justice*. Oxford UP.
- Okin, Susan Moller. 1999. Is Multiculturalism Bad for Women? Teoksessa Cohen, Joshua ym. (toim.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton UP, 9–24.
- Okin, Susan Moller. 2002. "Mistresses of Their Own Destiny": Group Rights, Gender, And Realistic Rights of Exit. *Ethics* 112, 205–230.
- Shachar, Ayelet. 2001. *Multicultural Jurisdictions*. Cambridge UP.
- Tamir, Yael. Siding with The Underdogs. 1999. Teoksessa Cohen, Joshua ym. (toim.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton UP, 47–52.